

AHLÂK-I MUHSİNÎ'NİN İSLAM AHLAK DÜŞÜNCEŞİ BAKIMINDAN ÖNEMİ*

Murat Demirkol

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

mdemirkol@ybu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1770-4288

Öz

Bu makale çalışmasında *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin İslam ahlak düşüncesi bakımından önemini araştırdık. Bu amacın gerçekleşmesi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin İslam ahlak literatüründeki yerini belirlemeye, eserin sistematliğini ortaya koymaya ve özgün yönlerini tespit etmeye bağlı olduğu için çalışmayı bunlara tahsis edilmiş üç alt başlık altında kurguladık. İslam ahlak düşüncesinde genel kabul gören ahlak teorilerini sınıflandırıp *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin bunlardan hangisine örnek oluşturduğunu araştırdık. Eserin tek başına ne nassa dayalı dinî ahlak, ne tasavvufî ahlak, ne de erdem ahlakı örneği olduğunu, her üçünden de farklı derecelerde izler taşıdığını gördük. Dinî ahlaka dair öğelerin diğer ikisinden daha baskın olduğunu tespit ettik. Ancak eserdeki terminolojinin erdem ahlak terminolojisine uygunluğu ve züht eksenli olmasa da tasavvufî eserlerde görülen edebî niteliğe sahip olması, onun diğer iki ahlak teorisine de yakınlığını göstermektedir.

Ahlâk-ı Muhsinî, sistematik açısından değil ama içerik ve yazım yöntemi bakımından erdem ahlakı örneklerinden *Ahlâk-ı Alâî* ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Manzum ve hikâyelere başvurma bunların başında gelmektedir. Dinî ahlak literatürünün özelliklerini taşıyan *İhyâu Ulûmiddin* ve *Edebü'd-dünya ve'd-din* gibi eserlere naslara başvurma açısından benzese de bu eser, metnin dinî bilgiler ile boğulmayıp şiir ve hikâyelerle akıcı hale getirilmesi itibarıyla onlardan ayrılmaktadır. Bu eser ahlaki erdem ve hasletleri 40 madde altında açıklamayı ve öğretmeyi amaçlamakla birlikte 32. bapтан itibaren son dokuz madde yani cezalandırma, teyakkuz, feraset, sır saklama, fırsatı ganimet bilme, hukuka riayet, iyilerle dostluk, kötülerin defi, görevlilerin terbiye ve adabı bölümleri erdem ahlakındaki erdemler şemasına uymaz; daha çok yöneticiler için gerekli özellikler olarak konumlanmaktadır. Siyasi erdemler olarak niteleyebileceğimiz bu özellikler, eserin siyasetnameyi andıran yönünü de güçlendirmektedir. Kâşifî, cezalandırma, feraset, hukuka

---

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. **Geliş/Received:** 20 Temmuz/July 2020; **Kabul/Accepted:** 11 Ağustos/August 2020; **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020. **Atf/Cite as:** Demirkol, Murat. "Ahlâk-ı Muhsinî'nin İslam Ahlak Düşüncesi Bakımından Önemi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036931>

riayet ve kötülerin defi bölümlerini bağımsız dinî, tasavvufî ve felsefî ahlak türü örneklerinde görülmeyen özgünlük ve genişlikte işlemiştir. Görevlilerin terbiye ve adabı bölümü, diğer eserlerdeki siyasetü'l-medine (devlet yönetimi) bölümüne büyük ölçüde karşılık gelse de her görev türüne özgü edep ve kuralları özel olarak incelemesiyle onlardan temayüz etmektedir. Bütün bunlardan hareketle, eserin ahlak felsefesi ortaya koymaktan ziyade ahlak eğitime materyal sağlama amacına daha uygun düştüğünü söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Felsefesi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Erdemler, Ahlak Eğitimi, Siyasetname

THE IMPORTANCE OF *AHLÂQ-I MUHSİNĪ* IN TERMS OF ISLAMIC MORAL THOUGHT

Summary

In this study, we investigated the importance of *Ahlâq-i Muhsinî* in terms of Islamic moral thought. The realization of this aim depends on determining the place of *Ahlâq-i Muhsinî* in Islamic moral literature, revealing the systematic of the work and determining its original aspects. For this reason, we have structured the study under three subtitles. We classified the moral theories which are generally accepted in Islamic moral thought and questioned that for which of these theories *Ahlâq-i Muhsinî* is an example. It's seen that that the work is neither an example of religious morality which is depending on nass, nor Sufistic morality, nor virtue ethics but it bears traces of different degrees from all three. We found that the elements of religious morality were more dominant than the other two. However, the suitability of the terminology in the work to the terminology of virtue ethics and its literary quality, which is seen in Sufi works, even if it is not ascetic, shows its closeness to the other two moral theories.

Ahlâq-i Muhsinî has important similarities with *Ahlâq-i Alai*, one of the works of moral virtue examples, not in terms of systematic but content and writing method. Using the verse and stories is one of these similarities. Although it resembles works such as *Ihyâ' 'ulûm al-dîn* and *Aadab al-Dunya w'al-Din*, which have the characteristics of religious ethics literature, in terms of referring to nass, this work differs from them by not giving too much religious information, rather the text is made fluent with poems and stories.

The book aims to explain and teach moral virtues and traits under 40 matters. It is possible to classify the virtues discussed in *Ahlâq-i Muhsinî* under three titles. The first is the virtues involved in relations with God. These are worship, sincerity, prayer, gratitude/ halleluiah, consent and submission. The second is the virtues that must be found in every individual, in general. These are patience, chastity, modesty, high degree of politeness, determination,

effort and vim, persistence, justice, forgiveness, grace, good disposition and kindness, compassion and mercy, goodness and favour, generosity and benevolence, humility and respect, trust and faith, pledge, loyalty, righteousness, deliberateness (taanni) and deliberation (taammul), bravery, jealousy, observance of the law, friendship with the good. The third is political virtues. These are fulfill the needs, consultation and precaution, foresight and farsightedness, punishment, vigilance and awareness, discernment, keeping secrets, looting opportunity, exorcism of the wicked, decency and manners of the officials. Although the work was devoted to virtues and trait, it examined some disgrace especially under the title "Elimination of Evil" such as lies, backbiting, gossip, teasing, grudge, envy and stinginess.

It is possible to say that this choice of virtue and trait was not made carefully by author. It may be thought that Kâshifî did not deliberately list some of the virtues that were widely listed and studied in ethics books. It might be true for wisdom arising from the power of mind and its six secondary virtues, intelligence, quick comprehension, clarity of mind, easy learning, good thinking, memorization and remembering. It is because these are mental virtues that are not widely seen by the public in a moral framework.

The 19 virtues or trait in *Ahlâq-ı Muhsinî* correspond to the virtues in "virtue ethics literature". The virtues found in *Ahlâq-ı Alai* which are not included in *Ahlâq-ı Muhsinî* are as follows: sub-virtues of bravery, the sublime spirit, courage, calmness, compassion, endurance, tender-heartedness; the sub-virtues of modesty, beautiful attitude, peace, calmness, conviction, piety, regularity, freedom, nobility, sharing, forgiveness, renunciation, favour, altruism; are the sub-virtues of justice, unity, family ties (sıla-i rahim), reward, good relationship, beautiful judgment, sweetness. In addition, in *Ahlâq-ı Muhsinî*, the terms jealousy (effort) used instead of patronage, consent used instead of surrender, and deliberateness and deliberation were used instead of dignity.

In the book, the last nine articles starting from chapter 32, namely punishment, vigilance, foresight, keeping secrets, knowing the spoils of opportunity, observance of the law, friendship with the good, exorcism of the wicked, decency and manners of the officials do not fit into the scheme of virtues in virtue ethics; it is mostly considered as necessary features for managers. These features, which we can describe as political virtues, also strengthen the politico-literary aspect of the work. However, claiming that this work, like Nizamülmülk's *Siyâsatnâme*, is a book devoted to the duties and ethics of the state administration and administrators does not coincide with the truth. Kâshifî discussed the sections of punishment, vigilance, conforming to the law and rejecting the evil, in a unique and detailed way that are not seen in independent examples of religious, sufistic and philosophical morals. In spite of

the section of discipline and good manners of the officials corresponds to the sections of 'governing of the state' in the other works, it also differs from them by examining the rules and manners which are specific to each task. It is more appropriate to say that the work stands in the middle between *Tahzibu'l-ahlaq* kind of ethics books and *siyâsatnâma* type works.

It can be stated that the work is more suitable for the purpose of providing material for moral education rather than submitting a moral philosophy. However, we can say that Kâshifî is not stranger to the moral theory of virtue developed by philosophers. His definition of bravery and his explanations about justice can be given as an example. Kâshifî defines bravery as follows: "Bravery is one of the basic virtues. Bravery is a middle faculty between cowardice and assertiveness." It overlaps with the definition of Kinalizade in *Ahlâq-i Alai*. According to Kinalizade, "The moderate power of wrath in the sense of anger is valor. His more is endangerment, and his less is cowardice is vile." It seems that courage in the expression coincides with the definition. Likewise, he examined the virtue of justice in accordance with the statements of philosophers. For example, it is states that according to philosophers, justice is to ensure equality between people. Each community of the equitable sovereign puts into duty in four classes according to their ranks. These competent classes are soldiers and commanders from the coterie of military, viziers and scribes from the coterie of knowledge, tradesmen and craftsmen from the coterie of treat, finally, the farmworker from the coterie of agriculturalists.

He does not base the virtues, as philosophers do, on the tetrad scheme of virtues, namely the virtues of chastity, bravery, wisdom, which are obtained as a result of the balanced operation of the powers of desire, anger, reason and the virtue of justice formed by the combination of these three virtues. Nevertheless, his evaluation of these four virtues and their many subspecies under the title of beautiful traits can be regarded as proof of his familiarity with philosophical moral terminology.

Keywords: Ethics, *Ahlâq-i Muhsinî*, virtues, moral education, political treatise

Giriş

İslam ahlak düşüncesine dair yapılacak araştırmalar, bu alandaki literatürü ve ortaya atılan teorileri bir bütün olarak mukayeseli incelemeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü İslam ilimler tarihinde ahlak alanında yazılan eserler, yerine göre dinî naslar ekseninde, yerine göre felsefi birikime dayalı, yerine göre kelami veya tasavvufi bir perspektife dayalı olarak üretilmiştir. Aşağıda *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi literatür içindeki konumu bakımından incelerken daha net ortaya konacağı üzere İslam ahlak düşüncesinde yaygın olarak dinî naslara

dayalı ahlak, tasavvufi ahlak ve filozoflarca geliştirilmiş erdem ahlakı şeklinde bir sınıflandırmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Bunlara kelami ahlak diye dördüncü bir teorinin eklendiği de vakidir. Fakat kelamın ahlakla ilgisi daha ziyade iyilik ve kötülüğün zati mi yoksa Tanrı'nın bir davranışı iyi veya kötü olarak nitelemesine mi bağlı olduğu tartışması ile ahlaki yükümlülük ve sorumluluğun aklen mi yoksa şer'î teklif ile mi zorunlu olduğu tartışması etrafında dönmektedir. Bu nedenle kelami ahlak teorisinden çok ahlaka dair kelami perspektiften bahsetmek daha uygun olabilir.¹ Zira kelam, dinî ahlak-taki muhtevaya ilaveten farklı ahlaki ödev ve yasaklar ileri sürmemekte ya da felsefi erdem teorisinde olduğu gibi fazilet ve reziletler skalası oluşturmamaktadır.²

Bu makale çalışmasında, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin İslam ahlak düşüncesi bakımından önemini ortaya koymaya çalışacağız. Buna bağlı olarak bu ahlak eserinin literatür içindeki yerini ve özgünlük derecesini tespit edeceğiz. İlk bakışta *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin öğretim amaçlı yazılmış ve felsefi iddialardan uzak bir eser olduğu görülmektedir. Ama yine de eserde ister görüş, ister yaklaşım, ister muhteva, ister yöntem bakımından özgün unsurların olup olmadığını araştıracağız. Araştırmanın kapsamı, *Ahlâk-ı Muhsinî* ve karşılaştırmaya konu olduğu kadarıyla İslam ahlak literatürü içindeki belli başlı eserlerin incelenip değerlendirilmesiyle sınırlıdır.

Araştırma yöntemimiz, çalışmanın odağındaki ahlak eseri ile karşılaştırma yapacağımız diğer eserlerin özelliklerini ve özgün yönlerini tespit etmeye yönelik derin bir okuma, anlama, ilgili boyutların analizi, karşılaştırması, yorumlanması ve değerlendirip kanıtlara dayalı izafi yargılar oluşturulması şeklinde olacaktır.

Türkiye'de *Ahlâk-ı Muhsinî* üzerine yapılan araştırmalar henüz birkaç çalışmayı geçmemektedir. Bunlardan Fatih Koyuncu'nun *Enîsü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*³ adlı çalışması ve tarafımızdan

¹ İslam ahlak literatüründeki perspektiflere dair geniş bilgiler için bkz. Murat Demirkol, "İslam Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler", *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* içinde, ed. M. Selim Saruhan (Ankara, Grafik Yayınları: 2013), 121-168.

² Cevahir, mevcut sınıflandırmaların kuşatıcılık ve vakıaya mutabiklik sorunları taşıdığını ileri sürmektedir. Ahlak teorileri sınıflandırmalarına dair analiz ve değerlendirmeler için bkz. İdris Cevahir, "Modern Ahlâk Çalışmalarındaki Ahlâk Tasniflerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler*, içinde, ed. Ömer Türker – Kübra Bilgin (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015), 79-101.

³ Fatih Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 45-68.

yapılarak *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin baş kısmında Giriş⁴ adıyla yayımlanan incelemedir. Bu arada Kâşifi'nin diğer yönlerini konu alan dört araştırmadan daha bahsedebiliriz. Birincisi, Birişik'a ait "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si"⁵; ikincisi Özçelik'e ait daha sonra kitaplaştırılmış olan "Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-Şüheda (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezidir⁶; üçüncüsü Dilek'e ait *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. No. 3467, vr.166a-277b)* adlı yüksek lisans tezi⁷; dördüncüsü Altınpay'a ait *Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)* adlı yüksek lisans tezidir.⁸

Tam adı Mevla Kemaleddin Hüseyin b. Ali Vâiz Kâşifi Sebzivârî olan Kâşifi, 1427'de Sebzevâr'da doğmuş, hayatını daha çok Nişabur, Meşhed ve Herat'ta geçirmiş, ama yine memleketi Sebzevâr'da 1504 yılında vefat etmiştir. Daha çok *Ahlâk-ı Muhsinî* ve maktel türünün şaheseri olan *Ravzatü's-Şüheda* ile şöhret kazanmıştır. Devrin Herat Sultanı Hüseyin Baykara (ö. 1506) ve zamanın iki büyük şairi Ali Şir Nevâî (ö. 1501) ve Molla Câmî'nin (ö. 1492) yakın arkadaşındır. Kâşifi, ahlak ve edebiyat dışında tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve astroloji alanlarında da kıymetli eserler yazmıştır.

Hanefiliğin yaygın olduğu bir bölgede yaşayan ve Sünni imamlara atıflarda bulunan Kâşifi, yüksek Ehl-i beyt sevgisi sebebiyle Şiilikle de nitelenmiştir. Düşünürümüzün eserlerini sadece ismen zikretmekle yetineceğiz: (1) *Ahlâk-ı Muhsinî*, (2) *Ravzatü's-Şüheda*, (3) *Âyine-i İskenderî der İstihrâc-i Matlûb (Câm-i Cem)* (4) *İhtiyârât-ı Nucûm (Elvâhu'l-Kamer veya İhtiyâratü'l-Kâşifi)*, (5) *el-Mevâhibu'l-Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)*, (6) *el-Erbe'ûn Hadîsen (er-Risâletü'l-Aliyye fi'l-Ahâdisi'n-Nebeviyye)*, (7) *Esrâr-ı Kâsimî*, (8) *Envâr-ı Süheylî*, (9) *Bedâiyü'l-Efkâr fi Sınâ'ati'l-Eş'âr*, (10) *Tufetü's-Salavât*, (11) *et-Tuhfetü'l-Aliyye fi İlmi'l-Hurûf ve Beyânihâ*, (12) *Cevâhiru't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr: Arûs ve Tefsîr-i Zehrâveyn*, (13) *Câmî'u's-Sittîn (Tefsîr-i Sûre-i Yusuf)*, (14) *Tefsîr-i Kur'ân-i Mecîd*,

⁴ Murat Demirkol, "Giriş", *Ahlâk-ı Muhsinî: Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme-Çeviri-Tıpkıbasım)* içinde, yazar: Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 13-51.

⁵ Abdulhamit Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17, no. 1 (2004): 53-68.

⁶ Kenan Özçelik, "Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-Şüheda (İnceleme-Metin)" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015).

⁷ Muhammet Dilek, *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. No. 3467, vr.166a-277b)* (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi), 2014.

⁸ Hüseyin Altınpay, "Hocazâde Abdülaziz Efendi *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)*" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2008).

(15) *Cevâhiru'l-Esrâr (Şerh-i Esrâr-i Kâsimî)*, (16) *el-Lübâbü'l-Ma'nevî fî İntihâbi'l-Mesnevî (Cevâhiru'l-Esrâr)*.⁹

1. Ahlâk-ı Muhsinî'nin İslam Ahlak Literatürü İçindeki Yeri

İslam ahlak düşüncesi alanında telif edilen eserler incelendiğinde şöyle bir tasnif yapılabilir: (1) Nassa dayalı dinî ahlak, (2) dinî ahlakı barındıran tasavvufî ahlak, (3) felsefi temelli erdem ahlakı. Girişte değindiğimiz gibi bağımsız bir kelamî ahlaktan bahsedemeyiz. Ayrıca saf felsefi erdem ahlakını esas alarak dinî ve edebî öğelerle desteklenmiş olan bir ahlak literatürü daha vardır. Nassa dayalı dinî ahlak türüne Mâverdi'nin (ö. 1058) *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn'i*; Râgıb İsfahânî'nin *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa'sı* ile *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saâdeteyn* eserlerini örnek verebiliriz. Tasavvufî ahlak türüne Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 857) *er-Riâye'si* ve Ebu Talib el-Mekkî'nin (ö. 1006) *Kûtu'l-Kulûb'*unu örnek verebiliriz. Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin* ve *Kimyây-ı Saâdet* adlı eserleri, İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmu'l-Hevâ'sı* hem dinî hem de tasavvufî ahlak türlerine örnek oluşturacak bir içeriğe sahiptir. Nefs teorisine dayalı erdem ahlakına Fârâbî'nin *et-Tenbih alâ Sebili's-Saâde'si* ile "*Tahsilü's-Saâde*"si; İbn Sînâ'nın *İlmü'l-Ahlâk* ve *Kitabü's-Siyâse* adlı risaleleri; İbn Miskevî'nin *Tehzîbü'l-Ahlâk'ı* ile *Tertîbü's-Saâde'si*; Gazzâlî'nin *Mîzânü'l-Amel'i*; Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî'si*; Adûduddin İcî'nin *el-Ahlâku'l-Adûdiyye'si*; Devvânî'nin (ö. 1502) *Ahlâk-ı Celâlî'si*; Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâî'si*; Muhyî-i Gülşenî'nin (ö. 1606) *Ahlâk-ı Kirâm'ı* örnek verilebilir.¹⁰ Erdem ahlak literatürü içinde sayılabilecek bir telif türü daha vardır ki bunu tıbb-ı ruhanî türü olarak adlandırmak mümkündür. Kindî'nin *Risâle fi'l-Hîle li-Defi'l-Ahzân'ı*; Ebu Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'r-Rûhânî (Ruh Sağlığı'si)*; İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfûs (Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi)* adlı kitabı bunların önde gelen örnekleridir.

Erdem ahlakı filozoflar arasında mütalaa edilmeyen, daha çok mütekelim, fakih veya mutasavvıf olarak bilinen âlimler tarafından da rağbet görmüştür. Kelam âlimi İcî, mutasavvıf Gülşenî ve fakih Kınalızâde'nin yukarıda zikrettiğimiz ahlak kitapları bu kapsama girmektedir. Filozofların da dinî ahlak kapsamında değerlendirilecek eserler verebildikleri görülmektedir. Tûsî'nin *Ahlâk-ı Muhteşemî* ve *Evsâfu'l-Eşrâf* adlı eserleri bunun en güzel örneklerdir. Müslüman âlim ve düşünürlerin dar kalıplar içine sıkışmadan

⁹ Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 17-68; Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 16-17; Demirkol, "Giriş", *Ahlâk-ı Muhsinî*, 13-22.

¹⁰ İslam ahlak düşüncesinin gelişim seyri ve adı geçen literatürle ilgili değerlendirmeler için bk. Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004); Murat Demirkol, *Nasreddin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011).

İslam düşüncesinin bütün imkân ve kaynaklarını kullanarak eser verdikleri söylenebilir.¹¹

Hüseyin Vâiz Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi Sultan Hüseyin Baykara'nın talebiyle oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza için 900/1495 yılında yazmıştır. Eserin yaygın ismi, Ebu'l-Muhsin'e nispetle *Ahlâk-ı Muhsinî* olmakla birlikte diğer ismi bazı kütüphane kayıtlarından anlaşıldığı gibi "iyilerin ahlakı" manasında "*Ahlâk-ı Muhsinî*"dir.¹² Eserin dibacesinde Hüseyin Baykara övülmüş ve Ebu'l-Muhsin Mirza'dan bahsedilmiştir. Kâşifî, medeni bir canlı olan insanın ahlak kurallarına uyması gerektiğini vurgularken dinî ve felsefi otoritelere referansta bulunmaktadır. "Sen büyük bir ahlak üzeresin." ayeti; "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." ve "Allah'ın ahlakına sahip olun!" hadisleri buna verilebilecek birkaç örnektir. Kâşifî'ye göre kıyamet terazisinde ilk tartılacak şey güzel ahlakıdır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Doğrusu, mümin güzel ahlak sayesinde geceleri namaz ve gündüzleri oruç ile geçiren kimsenin derecesine yükselir." Filozoflar gibi o da ahlak ile mutluluk arasında bağlantı kurmaktadır: "Güzel ahlak, öyle aydınlık bir yoldur ki o yol tutulmadan mutluluk şerefine ulaşamaz ve hayvanlık çölünden insanlık sarayına geçilemez."¹³

Ahlâk-ı Muhsinî'nin referansları olabildiğince geniştir. Hz. Peygamber, Hz. İsa ve Hz. İsmail gibi peygamberlerden Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi halifelere; İmam Muhammed ve İmam Şâfii gibi din âlimlerinden İbrahim Edhem ve Gucduvânî gibi mutasavvıflara ve Mevlana, Firdevsî ve Şirâzî gibi ediplere; İskender ve Nüşirevân gibi İslam öncesi büyük hükümdarlardan Harun Reşid, Gazneli Mahmud ve Melikşah gibi Müslüman padişahlara kadar çok sayıda tarihî şahsiyeti güzel ahlak ve adil yönetim numunleri olarak arz eder. Yoğun manzum ve hikâyeler teorik bilgileri sıkıcılıktan kurtarır, başarılı birer öğretim malzemesine dönüştürür. Hikemî sözler, etkili hikâyeler ve akıcı üslûp eserin değerini bir kat daha artırır. Metin, içerdiği mecaz, istiare, mübalağa ve müteradif kelimelerle bir sanat eseri görüntüsü verir.¹⁴

Kâşifî'nin bu ahlak kitabı çok rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. Ağdalı bir dilden uzak olan eserde yazarın üslûbu zarif, ifadeleri akıcıdır. Kâtip Çelebi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Doğu dillerinde muteber ve elden ele

¹¹ Demirkol, "Giriş", 36-37.

¹² Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 54.

¹³ Hüseyin Vaiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî: Kâşifî'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme-Çeviri-Tıpkıbasım)*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 58.

¹⁴ Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlakı (Ahlaku'l-Muhsinîn)* (Doğuş Matbaası, 1965).

İyilerin Ahlakı, XIV-XV; M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 17; Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*; 54-55.

dolaşan bir kitap olduğunu belirtir.¹⁵ Eser özellikle Hindistan'da çok beğenilmiş, İngiliz egemenliği döneminde yükseköğretimin ders müfredatı kapsamında okutulmuştur. Ebu Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı Şirâzî *Ahlâk-ı Şemsî* adıyla esere bir nazire yazıp Şemseddin Muhammed Kurd'a ithaf etmiş; fakat bu kitap Kâşifî'nin eseri kadar rağbet görmemiştir.¹⁶ Kâşifî, eserine adının *Ahlâk-ı Muhsinî* olduğunu gösteren ve 900 yılında tamamladığını belirtmek için محسنی نوبیس ز اخلاق مısıرایلا¹⁷ tarih düşmüştür.

Yukarıda bahsettiğimiz birçok seçkin ahlak klasiği *Ahlâk-ı Muhsinî*'den önce yazılmıştır. Kâşifî'nin Horasan ve Maverâünnehir ilim ve medeniyet havzasında yetişmiş bir edip ve düşünür olarak bütün bu literatürden haberdar olmadığı düşünülemez. Kâşifî belirgin olarak şer'î ilimler, edebiyat ve hikemiyat alanında uzmanlaşmış olsa da verdiği ürünlerden onun kendisine kadar ulaşan bilgi mirasına vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Onun kendi yaşadığı coğrafyada da popüler olan *Ahlâk-ı Nâsirî*'ye niçin atıf yapılmadığı sorulabilir. Aynı coğrafyada yaşayan ve çağdaşı olan Devvânî'nin (ö. 1502) *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi esas alarak *Ahlâk-ı Celâlî*'yi yazmış olması bu eserin tanınmayacak türden olmadığına önemli bir karinesidir. *Ahlâk-ı Rükûnî*'ye ve İbnü'l-Mukaffa'nın *Âdâb*'ına atıfta bulunması, Platon ve özellikle Aristoteles'ten birçok görüş ve uygulama nakletmesi felsefi ahlak literatüründen haberdar olduğunu göstermektedir.¹⁸

Ahlâk-ı Muhsinî, Osmanlı ülkesinde 16. yüzyılın başından itibaren büyük ilgi görmüş ve defalarca Osmanlı Türkçesine tercüme edilerek bol miktarda istinsahı yapılmıştır. Aşağıdaki çevirileri örnek olarak verebiliriz: (1) Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si, (2) Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-Ârifin*'i, (3) Ebulfazl Mehmed Defterî'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si, (4) Rıdvan bin Abdülmennân'ın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si, (5) Hocazâde Abdülazîz'in *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî*'si, (6) Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si, (7) Osmanzâde Tâib'in *Ahlâk-ı Ahmedî*'si. Eser, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Ragıp İmamoğlu tarafından kısmi olarak *İyilerin Ahlâkı* adıyla tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.¹⁹ Türkçe tam tercümesi tarafımızdan yapılarak 2019'da Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları'nca tıpkıbasımla birlikte yayımlanmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî'nin yukarıda bahsettiğimiz üç ahlak türünden hangisi kapsamında yazılmış bir eser olduğu sorusu cevap beklemektedir. İhtiva ettiği felsefi motifler, manzumlar, etkili hikâyelere bakarak onun sırf dinî

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 81.

¹⁶ Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, 55.

¹⁷ Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 647.

¹⁸ Bkz. Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 114, 116, 176, 220, 338, 408, 504, 522, 606, 634.

¹⁹ Çeviriler hakkında geniş bilgi için bkz. Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, 57-68.

nitelikli bir eser olmadığını söyleyebiliriz. Eserin edebî niteliği onun tasavvufi bir eser olmasına mani değilse de insan fitratını esas alan, dinî naslara dayanan, zühde yer vermeyen haliyle bu eserin tasavvufi ahlak literatürüne de örnek oluşturmadığını söylemek isabetli olacaktır. *Ahlâk-ı Muhsinî*, doğrudan erdem ahlak teorisini esas alan bir eser olmasa da bu teorinin terminolojisini kullanması dikkat çekmektedir. Erdem ahlak terminolojisine aşına, dinî dayanaklara sahip, şiir ve hikâye gibi edebî ürünlerle zenginleştirilmiş olması onu özel bir yere oturtmaktadır. Yönetici ve devlet görevlilerinin adap ve erkânına geniş yer vermesi onu bir siyasetnâme örneği de yapmaz. Bu eserin İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfûs*'u²⁰ ile İsfahânî'nin *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*'sındaki²¹ gibi salt teorik bilgiler ve öğütler ihtiva eden bir kitap olduğunu savunmak da mümkün değildir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ı²², Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'si²³ ve Adûduddin İcî'nin *el-Ahlâku'l-Adûdiyye*'si gibi saf erdem ahlak literatürü özelliklerine sahip değilse de bu türün dinî ve edebî motiflerle zenginleştirilmiş ileri bir örneği olan *Ahlâk-ı Alâî* ile önemli benzerlikler taşımaktadır.

Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazma gerekçesini açıkladığı yerde literatür değerlendirmesi yapar ve kendi döneminde Osmanlı coğrafyasında büyük bir popüleriteye kavuşan *Ahlâk-ı Muhsinî* hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Onun ardından dünyanın fasihi ve Horasan'ın edip, nüktedan ve vaizi Mevlana Hüseyin Vaiz, Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Muhsin adına *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabını yazmıştır. Bu eserin yazım üslubu her ne kadar öncekiler gibi felsefî araştırma ve ilmî tetkiklere dayanmıyorsa da terkinin açık, matalarının anlaşılır ve ibarelerinin kolay olması sebebiyle halkın gönlünde taht kurmuş ve öncekilerden daha çok meşhur olmuştur."²⁴ Kâşifî'nin eserinde bu değerlendirmeyi haklı çıkaracak ifadeler görmek mümkündür: "Bu kırk haslet kırk bölümde ele alınacaktır. Farsça bir deyişle, burada kâtiplere özgü şaşaalı bir anlatım ve yazarlara mahsus edebî bir dil görülmez. Her bölümde gerektiğçe bazı rivayet ve hikâyelere yer verilmiştir."²⁵

Avçın, "Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî" adlı makalesinde bu eserin genel bir ahlak kitabı değil, siyasetname olduğunu ispatlamaya

²⁰ İbn Hazm'ın bu kitabı Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, çev. Mustafa Çağrıncı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).

²¹ İsfahânî'nin bu kitabı Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: Rağıb İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).

²² Kitap Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi* (Tehzîbü'l-Ahlâk), çev. A. Şener vd. (Ankara: Büyüyen Ay Yayınları, 2017).

²³ Kitap Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: Nasiruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Garfarov ve Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007).

²⁴ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 33.

²⁵ Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 68.

çalışmaktadır.²⁶ Levend, Türk edebiyatındaki ahlak konulu eserleri genel ahlak, siyasetnameler, mev'ıza yollu eserler, ahlaki güzel sözler, fütüvvetnameler, Kabusname çevirileri, Kelile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslü ahlaki eserler, ahlaki fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler şeklinde tasnif etmektedir.²⁷ Buradan siyasetnamelerin ahlak konulu eserlerde başlı başına bir tür olduğu anlaşılmaktadır. Ahlak konulu eserleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kolay değildir. Levend, tasnifini eserlerin ağırlık noktalarına göre yapmıştır. Çünkü bu tür eserler arasında şekil ve muhteva açısından birçok ortak yön vardır.²⁸ Bu türün meşhur örneklerinden Nizamülmülk'ün Siyâsetnâmesi'ni incelediğimizde sistematik ve muhtevasının *Ahlâk-ı Muhsinî* ile örtüşmediğini, sadece siyasetnameye özgü bilgilerin önemli ölçüde kısaca *Ahlâk-ı Muhsinî'*de içerildiğini görmekteyiz. 51 fasıldan oluşan kitabın tamamen devlet yönetimiyle ilgili meselelere tahsis edildiği görülmektedir.²⁹ *Ahlâk-ı Muhsinî'*nin kategorik olarak bir siyasetname şeklinde sınırlanamayaçağını düşünürüz.

Cabiri, *Arap Ahlaki Akli* adlı kitabında literatürün dayandığı kültüre referansla farklı bir ahlak teorisi sınıflandırması yapmaktadır. Bunları beş başlık altında topladığını görmekteyiz: (1) Farisi Miras ya da İtaat Ahlakı, (2) Yunan Mirası: Mutluluk Ahlakı, (3) Sûfî Miras: Fena Ahlakı, (4) Saf Arap Mirası: Mürüvvet Ahlakı, (5) İslami Miras.³⁰ Kâşifî ve *Ahlâk-ı Muhsinî* isimlerine yer vermesi de Cabiri'nin açıklamalarından ve verdiği örneklerden onun tasnifine göre *Ahlâk-ı Muhsinî'*nin Farisi Miras ya da İtaat Ahlakı kategorisine girdiğini söyleyebiliriz. Eser bu kategoriye denk düşmekle birlikte taşıdığı dinî ve felsefi motifler sebebiyle Farisi miras, dinî ahlak ve erdem ahlakının sentezi olarak değerlendirilmeye daha uygundur.

Bazı ahlak kitapları nefsanî hastalıkların tedavisine odaklanan "tubb-ı ruhani" türü içinde mütalaa edilmeye uygundur. Kindî'nin *Risâle fi'l-Hile li-Defi'l-Ahzân'*,³¹ Zakeriyya er-Râzî'nin *et-Tıbbu'r-Rûhânî'*si³², İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfûs'*u, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin* ve *Kimyây-ı Saâdet'*i, İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmu'l-Hevâ* ve *et-Tıbbu'r-Rûhânî'*si

²⁶ Mehmet Avçin, "Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, no. 2 (2012): 145-160.

²⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 122.

²⁸ Avçin, "Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî", 147.

²⁹ Krş. Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayrutlugil (İstanbul: Dergâh Yayınları: 2017).

³⁰ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Ahlaki Akli*, çev. Muhammet Çelik (İstanbul: Mana Yayınları: 2015), 5-6, 159-322.

³¹ Bu risale, Türkçeye tercüme edilip yayınlanmıştır: Yakub b. İshak el-Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (Klasik Yayınları, İstanbul, 2013), 295-312.

³² Kitap Türkçeye tercüme edilip yayınlanmıştır: Ebu Bekir er-Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-rûhânî)*, çev. Hüseyin Karaman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018).

böyledir. İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ı, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si ve Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si ise tıbb-ı ruhanîyi bir bölüm olarak ihtiva eden daha kapsamlı ahlak eserleridir. İslam düşünce tarihinde ilk kapsamlı ahlak kitabının müellifi aslında İbn Miskeveyh'tir. Fakat Tûsî, onun *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ını esas alarak geliştirmiş ve "Tehzîbü'l-Ahlâk", "Tedbîrü'l-Menzil" ve "Siyâsetü'l-Medîne" şeklinde üç ana bölümden oluşan daha sistematik, felsefi derinliğe sahip bir ahlak kitabı yazmıştır. Bu yüzden Tûsî sonrası ahlak yazarlarının *Ahlâk-ı Nâsırî*'yi model aldıkları görülmektedir.³³ *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Alâî* bu türün iki seçkin örneğidir. *Ahlâk-ı Alâî* bunun yanında Osmanlı düşünce tarihinde felsefi ve edebi yönü güçlü olan zengin içerikli bir ahlak eseridir.

Erdem ahlak teorisine dayalı olarak yazılmış olan bu eserler ortak bir sistematik ve muhtevaya sahiptirler. Muhteva ancak başvuru manzumlar ve hikâyelerle farklılaşmaktadır. Bunlar arasından özellikle *Ahlâk-ı Alâî* ile Kâşifî'nin ahlak kitabı arasında yapacağımız karşılaştırmanın daha kapsamlı olacağını düşünüyoruz. Zira *Ahlâk-ı Muhsinî*, erdem ahlakının başarılı örneklerinden *Tehzîbü'l-Ahlâk*, *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'ye nispetle daha çok *Ahlâk-ı Alâî*'ye benzer yönler taşımaktadır. Manzum ve hikâye zenginliği ile devlet yönetimine dair bilgi zenginliği ortak paydayı oluşturmaktadır.

Ahlâk-ı Alâî, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ını, Kindî'nin *el-Hîle li-Def'il-Ahzân*'ını, Fârâbî'nin siyasetle ilgili görüşlerini ve İbn Sînâ'nın ev idaresine dair risalesini büyük ölçüde *Ahlâk-ı Nâsırî*'si vasıtasıyla ihtiva etmektedir. *Ahlâk-ı Nâsırî*'den sonra onu model alarak *Ahlâk-ı Celâlî* yazılmış olsa da Kınalızâde kendi ahlak kitabını birkaç atfın dışında *Ahlâk-ı Celâlî*'ye³⁴ değil, doğrudan *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye başvurarak yazmıştır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin farklı kaynakları arasında Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin*'i ve Abdurrahman Câmî'nin eserleri öne çıkmaktadır. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*'de, erdem ahlakı literatüründeki teorik bilgileri nazım, hikâye, dinî nas ve açıklamalarla geliştirmiştir.³⁵

Ahlâk-ı Alâî ile *Ahlâk-ı Muhsinî* arasındaki karşılaştırmada önce bu iki eser arasındaki benzer yönleri bakabiliriz. *Ahlâk-ı Alâî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* de konuları manzum ve hikâyelerle süslemiş ve güçlendirmiştir. Bu yöntem, edebî kaygının ötesinde pedagojik gerekçeye dayanmaktadır. Çünkü beyitler ve

³³ Sadece *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Alâî* incelendiğinde bile hem sistematığın aynı olduğu hem de sık sık Tûsî'ye ve *Ahlâk-ı Nâsırî*'sine atıf yapıldığı görülecektir. Bu konuda daha kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme için bkz. Demirkol, *Nasiredin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi*.

³⁴ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 346, krş. Celeddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 168; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 387, krş. Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 185.

³⁵ *Ahlâk-ı Alâî*'nin kaynakları ve özgünlüğüne dair geniş bilgi için bkz. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005); Murat Demirkol, "Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlak Felsefesine Katkısı", *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları* içinde (Sakarya: 2017).

hikâyeler okuyucuyu sürüklemekte ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. 16. Yüzyılın İslam tarihinde sanat ve edebiyatın zirvesi oluşu da bu tutumu zorunlu kılmış olabilir. Her iki eser de konuları tanım, teorik bilgi, ilgili ayet ve hadisler, manzum ve hikâyelerle güçlendirme şeklinde işlemektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'de bazen bir konu diğerine oranla daha geniş veya dar ele alınırken ya da dolaylı bir bahse yer verilirken *Ahlâk-ı Muhsinî*'de daha dakik ve standart bir yazım tarzı takip edilmiştir. Sadece kırkinci babın bu standart dışında kaldığı söylenebilir. "Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Adabı" başlıklı bu bölüm aslında diğer herhangi bir konu gibi belli bir erdem veya hasleti inceleme ve açıklamaya tahsis edilmiş olmayıp neredeyse her düzeyden devlet görevlisinin uyması gereken adap ve kuralları ihtiva etmektedir. Bu bölümde yerine göre bağımsız ele alınabilecek birçok fazilet ve rezilet inceleme konusu yapılmıştır.³⁶

İki eser arasındaki farklılıklar, benzerliklerden daha çoktur. En önemli fark, *Ahlâk-ı Alâî*'nin nefis teorisine dayalı erdem ahlakını esas alarak tehzibü'l-ahlâk, tedbîrü'l-menziel ve siyasetü'l-müdün bölümlerinden oluşan kapsamlı bir pratik felsefe kitabı olmasına karşılık *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bu sistematikğin bulunmayışıdır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de ele alınan hasletler, *Ahlâk-ı Alâî*'nin birinci bölümünde "Erdemler" başlığı altında ele alınmış, kaynaklandıkları nefsanî kuvveye göre daha düzenli olarak incelenmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, erdem ve hasletleri 40 başlık altında tanım ve kısa açıklamanın yanı sıra ayetler, hadisler, manzumlar ve hikâyelerle destekleyerek öğretmeyi amaçlayan didaktik bir pratik ahlak kitabıdır.

Ahlâk-ı Muhsinî'de, *Ahlâk-ı Alâî*'deki ev idaresine karşılık gelen bir muhteva yer almaz. Ancak değişik yerlerde tedbîrü'l-menziel bahislerinden çocuk eğitimi ve anne-baba haklarına riayet etme konularına yer verildiği görülmektedir.³⁷ Devlet yönetimi bahsi, *Ahlâk-ı Alâî*'deki kadar sistematik olmakla birlikte önemli ölçüde karşılanmaktadır. Mesela, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de siyasetü'l-müdün bölümünün başında yer alan "sosyallik ihtiyacı" ve "sevgi" bahisleri bulunmazken, padişahın yönetimde riayet etmesi gereken kaideler, devlet görevlilerinin terbiyesi, uymaları gereken adap ve kurallar, dostluk ve düşmanlık konularına yer verilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin "İyilerle Sohbet", "Kötülerin Defi" ve "Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Adabı" adlarını taşıyan son üç babı, *Ahlâk-ı Alâî*'deki "Devlet Yönetimi" bölümünün muhteva-sını kısmen karşılanmaktadır. Buna ilaveten eserin son bölümlerini oluşturan (27) Teenni ve Temmül, (28) Basiret ve Uzak Görüşlülük, (31) Kıskançlık, (32)

³⁶ Demirkol, "Giriş", 41.

³⁷ Çocuk eğitimi "Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Adabı" adlı 40. Bölümde, anne-baba haklarına riayet ise "Hukuka Riayet" adlı 37. Bölümde ele alınmıştır. Bkz. Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 542-543, 430-434.

Cezalandırma, (33) Teyakkuz ve Haberdarlık, (34) Feraset, (35) Sır Saklama, (36) Fırsatı Ganimet Bilme başlıkları, ne *Ahlâk-ı Alâî*'de ne de diğer erdem ahlakı kitaplarında mevcuttur. *Ahlâk-ı Alâî*'de yerine göre farklı başlıklar altında kısaca yer verilen bu hususlar *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bağımsız başlıklar altında genişçe incelenmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî'de erdemsizlikler ve nefis hastalıklarının tedavisini konu alan özel başlıklar bulunmamakla birlikte Kâşifi yalan, gıybet, dedikodu, gammazlık, kin, haset ve cimrilik gibi bazı reziletleri özellikle "Kötülerin Defi" bölümünde incelemiş, zararlarına ve tedavi şekillerine dair kısa açıklamalarda bulunmuştur.³⁸

2. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Sistematiği

Ahlâk-ı Muhsinî, öğretici ve eğitim amaçlı bir kitap olmasına uygun olarak felsefi temelli ahlak kitaplarından farklı bir sistematiğe sahip edilmiş görünmektedir. Erdem ahlak teorisine uygun olarak yazılmış kitaplardaki Tehzîbü'l-ahlâk, Tedbîrü'l-menzi'l ve Siyâsetü'l-medîne şeklindeki üçlü bölümler bu eserde kullanılmamıştır. Bunun yerine ahlaki erdemler ve güzel hasletler kırk başlık altında belli bir yöntem ve üslupla açıklanmış ve öğretilmeye çalışılmıştır. Başlıkların kırk olarak belirlenmesinde rakamın Müslüman zihinlerdeki özel değerinin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Hz. Muhammed'in kırk yaşında nübüvvet ve risaletle görevlendirilmiş olması, kırk hadis seçkileri, sayıyı kırka tamamlamanın gerekçesine dair ipucu vermektedir. Otuz dokuzuncu maddenin doğrudan bir erdeme karşılık gelmeyen "kötülerin defi" adını taşıması ve kırkıncı maddenin "devlet görevlilerinin eğitimi ve uymaları gereken adap" hakkında ilk otuz dokuz maddenin mantığına uymayan geniş bir bölüm şeklinde tanzim edilmesi bu konuda bir fikir vermektedir.

Kâşifi, dibacede *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi telif sebebini şöyle açıklamaktadır:

"Fakir ve hakir olan Hüseyin Kâşifi de yanlışlıkla o hazretin yüce sarayında kutsal tavaf ihramını giyerek mutluluğa ve nimetler deryasından nasiplenmeye hazırlandı. Dua ettikten sonra insan türünün özü olan padişahın hal levhalarından parlayan rabbani ahlak parıltılarını araştırma ve inceleme gözüyle seyretti. Dua etmek ve makam istemek suretiyle sultan çocuklarına hayat rehberi olması için o hazrete ait güzel huy ve vasıflardan oluşan birkaç söz yazmak istedi. Böylece *Ahlâk-ı Muhsinî* diye adlandırılan bu kitabı yazmaya başladı. Başarı Allah'tandır."

"Kitaba başlamadan önce zat-ı alilerine şunu arz ederim: İnsanlar doğal olarak medenidirler, yani onların toplum halinde ve birlikte yaşamaktan başka çareleri yoktur. Farklı mizaç ve tabiata sahiptirler. Her mizaç ve tabiatın bir gereği vardır. Bundan dolayı onlar arasında hayatlarını sürdürürken

³⁸ Bkz. Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 494-526.

dikkate alacakları bir kanunun bulunması gerekir. Böylece hiç kimse haksızlığa uğramaz. Bu kanun, ilahi vahiy ile belirlenen şeriattır. Bu kanun koyucuya peygamber denir. Peygamber bu kanun ve kuralı koyunca birinin de onu kendi güç ve kudretiyle koruması ve kimsenin onu çiğnemesine müsaade etmemesi gerekir. Bu kişiye padişah denir. Öyleyse padişahlık, peygamberlik ile aynı konumdadır. Çünkü peygamber şeriat koyucu, padişah ise onun hamisi ve koruyucusudur. Bundan dolayı 'Saltanat ve din ikiz kardeştir.' denmiştir... Bundan dolayı Cenab-ı Hak, kendisine ve peygamberine itaati emrettikten sonra sultanlara itaat etmeyi emretti: 'Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere itaat ediniz.' Bu durumda padişahın şeriat kurallarını şartlarına uygun olarak koruyabilmesi için şeriat sahibinin ahlakıyla donanması gerekir... Padişahın, bazısı kendisi ile Hak arasında, bazısı da kendisi ile halk arasında geçerli olan kırk haslete riayet etmesi gerekir. Bu kırk haslet kırk bölümde ele alınacaktır."³⁹

Bu açıklamalar, Kâşifî'nin bu kitabı başta şehzade ve saray görevlilerinin eğitimini amaçlayarak yazdığını göstermektedir. İnsanların tabiat itibarıyla medeni oldukları vurgusu, ahlakın sosyal hayatın içinde tecelli ettiği gerçeğinin kabul edildiğine işaret etmektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'deki "siyâsetü'l-müdün" bahsinin tam olarak karşılanmadığını belirtmiştik. Fakat kırk hasletin önemli bir kısmının yönetici konumundaki kişilerde bulunması gereken vasıflar olduğu dikkate alındığında bir bütün olarak bu kitabın aslında *Ahlâk-ı Alâî*'deki "siyâsetü'l-müdün" bölümünü büyük ölçüde karşıladığı sonucuna varabiliriz.

Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de kırk hasleti işleyeceğini beyan etse de aslında kırkinci bapta belli bir erdem veya haslet işlenmemekte, devlet görevlilerinin eğitimi ve uymaları gereken edepler ele alınmaktadır. Dolayısıyla burada, daha önce incelenmiş olan otuz dokuz erdem ve haslete yeri geldikçe değinilmektedir.

Kırk başlık altında incelenen bu erdem ve hasletleri değişik açılardan şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1- Allah ile ilişkilerde geçerli erdemler: (1) İbadet, (2) İhlas, (3) Dua, (4) Şükür, (6) Rıza, (7) Tevekkül

2- Bireylerde genel olarak bulunması gereken erdemler: (5) Sabır, (8) Hayâ, (9) İffet, (10) Edep, (11) Yüksek himmet, (12) Azim, (13) Çaba ve gayret, (14) Sebat, (15) Adalet, (16) Affetme, (17) Hilim, (18) Güzel huyluluk ve nezaket, (19) Şefkat ve merhamet, (20) Hayır ve iyilik, (21) Cömertlik ve ihsan, (22) Tevazu ve saygı, (23) Emanet ve diyanet, (24) Ahde vefa, (25) Doğruluk, (27)

³⁹ Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 64-68.

Teenni ve teemmül, (30) Yiğitlik, (31) Kıskançlık, (37) Hukuka riayet, (38) İyilerle dostluk.⁴⁰

3- Siyasi erdemler: (26) İhtiyaçları gidermek, (28) İstişare ve tedbir, (29) Basiret ve uzak görüşlülük, (32) Ceza, (33) Teyakkuz ve haberdarlık, (34) Feraset, (35) Sır saklama, (36) Fırsatı ganimet bilme, (39) Kötülerin defî, (40) Görevlilerin terbiye ve adabı.

Bu erdem ve haslet seçiminin dakik yapılmadığı söylenebilir. Kâşifî'nin ahlak kitaplarında yaygın olarak sıralanıp incelenen bazı erdemleri bilerek listeye almadığı düşünülebilir. Akıl kuvvesinden kaynaklanan hikmet ile onun altı tali erdemleri olan zekâ, çabuk anlama, zihin açıklığı, kolay öğrenme, güzel düşünme, ezberleme ve hatırlama erdemleri böyle olabilir. Zira bunlar halkın yaygın olarak ahlaki çerçevede görmediği zihinsel erdemlerdir.

Ahlâk-ı Muhsinî'de olup da erdem ahlak literatüründeki erdemlere karşılık gelen on dokuz haslet, eserdeki sıralamayla şunlardır: (1) İbadet, (5) Sabır, (7) Tevekkül, (8) Hayâ, (9) İffet, (11) Yüksek himmet, (14) Sebat, (15) Adalet, (16) Affetme, (17) Hilim, (18) Güzel huyluluk ve nezaket, (19) Şefkat ve merhamet, (21) Cömertlik ve ihsan, (22) Tevazu ve saygı, (24) Ahde vefa, (27) Teenni ve teemmül (Vakarın karşılığı), (30) Yiğitlik, (31) Kıskançlık (Hamiyetin karşılığı), (38) İyilerle sohbet/dostluk.

Ahlâk-ı Alâî'de bulunup da *Ahlâk-ı Muhsinî*'de yer verilmeyen diğer erdemler şunlardır: Yüce ruhluluk, cesaret, soğukkanlılık, şehamet, tahammül, yumuşak kalplilik, yiğitliğin alt erdemleridir. Güzel tutum, barışık olma, sükûnet, kanaat, takva, düzenlilik, hürriyet, asalet, paylaşımcılık, bağışlama, feragat, kerem, diğerkâmlık, iffet erdeminin alt erdemleridir. Birlik, sılayırâhim, mükâfat, iyi ilişki, güzel yargı, sevimlilik, adaletin alt erdemleridir.

Bazı erdemlerin farklı terimlerle karşılandığını görmekteyiz. Mesela, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de, hamiyet yerine kıskançlık (gayret), teslimiyet yerine rıza, vakar yerine teenni ve teemmül terimleri kullanılmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî'de erdem ve güzel hasletler olarak zikredilen bazı kavramların karşılaştırdığımız ahlak kitaplarında ya yeri yoktur ya da başka bağlamlarda ele alınmıştır. Hukuka riayet, diğer kitaplarda anne ve baba haklarına riayet olarak tedbîrü'l-menzil bölümünde kısmen incelenmektedir. Kâşifî bu başlıkta sadece anne-baba haklarına değil, insanın sosyal hayatta ilişkili olduğu birçok insan grubunun haklarına değinmiştir. Akraba, komşu, misafir, dilenci, şefaatçi hakları bunlardan bazılarıdır. Edep kavramı hususi kullanılmamış olsa bile iffet ve hayâ erdemlerinde bu mana mündemiçtir. Hayır ve iyilik, cömertlik kavramı içinde mana olarak mevcuttur. Emanet ve diyanet kavram ikilisinden emanet, adalet kavramı içinde manaca saklıdır. Aslında Kâşifî'nin listeye alıp da diğer kitapların bağımsız başlık altında yer

⁴⁰ Bu erdemlerin erdem ahlaki literatüründeki karşılıkları için bkz. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 89-97.

vermediği emanet ve doğruluk kavramları, *Ahlâk-ı Muhsinî* için bir ayrıcalık sayılabilir. Çünkü bunlar hem halkın dilinde hem de dinî ahlakta önem verilen iki ahlaki erdemdir. Yukarıdaki üçlü tasnifte siyasi erdemler altında sıraladığımız güzel hasletler, daha ziyade yöneticilik sanatı için vazgeçilmez olan hususiyetlerdir. Bunlar, diğer kitaplarda yöneticilik sanatı bağlamında zikredilen özelliklerdir.⁴¹ Yukarıda nefis hastalıklarının tedavisi bağlamında de-ğindiğimiz “kötülerin defi” maddesi, *Ahlâk-ı Alâî*'de insan sınıflarının, özellikle düşmanların incelendiği başlık altında kendisine yer bulabilmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki kıskançlık (gayret), *Ahlâk-ı Alâî*'deki hamiyet ve sılayırahim erdemlerini tazammun etmektedir.⁴²

Ahlâk-ı Muhsinî yazarının nefis teorisine dayalı erdem ahlakından etkilen-diğini gösteren bazı karineler vardır. Yiğitlik tanımı buna örnek verilebilir. Kâşifi yiğitliği şöyle tanımlar: “Yiğitlik (şecaat) temel erdemlerdendir. Yiğitlik, korkaklık ile atılganlık arasında orta bir melekedir.”⁴³ Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'de yaptığı yiğitlik tanımı da şöyledir: “Öfke anlamındaki gazap gücünün itidali yiğitliktir. Onun hem ifratı olan tehlikeye atılma hem de tefriti olan korkaklık erdemsizliktir.”⁴⁴

Adalet erdemini incelerken de filozofların anlatımlarına başvurmuştur.

“Filozoflar, adaletin insanlar arasında eşitliği sağlamak olduğunu söylemişlerdir. Yani adil padişah bir topluluğu diğerine musallat etmez. Her topluluğu kendi mertebesinde tutar. Sultanların hizmetçileri dört gruba ayrılır: Birincisi, asker ve komutanlar gibi kılıç ehli olup bunlar ateş konumundadır. İkincisi, vezir ve kâtipler gibi kalem ehli olup bunlar hava konumundadır. Üçüncüsü, tacirler ve zanaatkârlar gibi muamele ehli olup bunlar su hükmündedir. Dördüncüsü, ziraatçılar olup bunlar toprak konumundadır. Bu dört sınıftan birinin diğerleri üzerinde egemenlik kurması halkın mizacını bozar. Bu dört sınıf dışındaki bir grubun da üstünlük kurması halinde saltanatın mizacı harap olur, dünya ve insanların düzeni bozulur.”⁴⁵

3. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Özgünlüğü

Ahlâk-ı Muhsinî sistematik ve muhteva itibarıyla *Ahlâk-ı Alâî*'ye nispetle bazı eksiklikler taşımaktadır. Ancak onu *Ahlâk-ı Alâî* ve benzeri ahlak kitaplarından üstün kılan yönler de vardır. Ahlaki erdem veya hasletleri tanımlaması, açıklaması, ilgili ayet ve hadislerle desteklemesi, manzum ve hikâyelerle etkili hale getirmesi bunların başında gelmektedir. Nefis teorisi kaynaklı hiçbir ahlak kitabında bu kadar bilgi ve açıklama görülmez. Kullanılan dilin

⁴¹ Bkz. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 426-475.

⁴² Bu erdemleri *Ahlâk-ı Alâî*'de Temel Erdemler ve Alt Erdemler başlığı altında bulmak mümkündür. Bkz. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 87-97.

⁴³ Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 320.

⁴⁴ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 88.

⁴⁵ Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 144.

edebi olduğu kadar sadece ve akıcı olması bu eserin bir başka üstün yönüdür. Yazar, hemen her konuda varsa ünlü şairlerin beyitlerinden iktibas yaparak, yoksa kendi mevcut manzumlarından alıntılarla ya da hususi olarak inşa ederek konuların anlatımını şiirlerle güçlendirmiştir. Beyit ve hikâyeler anlatıma letafet katmıştır.

Nefis teorisini esas alan *Mîzânü'l-Amel* her konuyu ayet ve hadislerle güçlendirmesi bakımından *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye benzese de erdemleri daha kısa işleme ve manzumlara çok az, hikâyelere ise neredeyse hiç yer vermemesi yönüyle ondan ayrılır.⁴⁶ Bu yöntemi Gazzâlî'nin daha çok *İhyâ'sın*ın ahlakla ilgili "Rub'u'l-Mühlikât" başlıklı üçüncü cildinde görmek mümkündür.⁴⁷ Fakat orada Gazzâlî, erdemleri değil erdemsizlikleri, yani nefsanî hastalıkları ve bunların tedavisini esas almıştır. Bu açıdan *İhyâ'nın* bu bölümü tam bir tıbbî ruhani örneğidir. İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfûs* adlı eseri, erdemleri sürükleyici bir dil ve üslupla anlatması açısından *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye kısmen benzemekle birlikte bilgi, dostluk ve sevgi gibi erdemler, alışkanlıklar, kötü huylar ve bunların tedavisi ile sınırlı olması sebebiyle Kâşifî'nin kitabı kadar kapsamlı değildir. Aynı zamanda İbn Hazm, metnini ne Gazzâlî ve Mâverdî gibi dinî naslara boğar, ne Kâşifî ve Kınalızâde gibi manzum ve hikâyelerle süsleme yoluna gider ne de İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi felsefi kavramlarla örer. Bu açıdan *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer* nevi şahsına münhasır bir eser olma özelliği taşır. Ona bu yönüyle en çok benzeyen ahlak kitabının Ebu Bekir er-Râzî'ye ait *et-Tıbbu'r-Rûhânî* olduğunu söyleyebiliriz.

Ahlâk-ı Muhsinî'nin ahlak öğretiminde, literatürdeki diğer eserlerden daha başarılı olduğunu düşünüyoruz. Çok sayıda erdemi incelemesi, anlatımını ayet, hadis, manzum ve hikâyelerle süslemesi, nasihatname ve siyasetnameleri andırarak derecede yöneticilerin ve saray görevlilerinin eğitimine odaklanması da onun bir başka özelliğidir. Sade ama akıcı ve sürükleyici bir dil kullanması onun popüleritesini artırmıştır. Yönetici ve görevlilerin uymaları gereken kural ve edep, İslam düşüncesinde erdem ahlakî literatürünün en kapsamlı ve gelişmiş örneği olan *Ahlâk-ı Alâî*'de bile *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki kadar dakik ve ayrıntılı ele alınmamıştır. Mesela, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de vezir, emîr, âmil ve nedimin görev tanımları yapılmış, sınırları çizilmiş ve her birinin uyması gereken edep ve kurallar ayrı ayrı ortaya konulmuştur. Buna karşılık *Ahlâk-ı Alâî*'de bunlar hepsi bir arada genel olarak ele alınmıştır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin en kapsamlı olan 40. babı, "Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi" ve "Hizmetçi ve Görevlilerin Adabı" şeklinde iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısımda kimlerin hangi görev için nasıl seçilip eğitileceği ortaya konulmuşken, ikinci kısımda her makamdaki görevlilerin padişaha ve diğer

⁴⁶ Krş. Ebu Hamid Gazzâlî, *İlahi Saadet Mîzânü'l-Amel* (İstanbul: Hisar Yayınları, 2014).

⁴⁷ Bk. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, ty), 3. cilt.

saray görevlilerine karşı nasıl davranmaları, daha doğrusu hangi edeplere riayet etmeleri gerektiğini ortaya konmuştur.

Bu eserdeki bölümler ve motifler gerek bağımsız olarak gerek öbekler halinde diğer ahlak kitaplarında ve siyasetnamelerde kullanılmıştır. *Ahlâk-ı Muhsinî* bu unsurları uyumlu bir birlik halinde telif etmesi yönüyle başarılı bir çalışma özelliği kazanmıştır. Bölümlerin uzunlukları birbirinden farklıdır. Bazı bölümleri yaklaşık bir sayfada açıklamışken bazı bölümleri onlarca sayfa uzunluğunda tutulmuştur. Cömertlik ve ihsan, hukuka riayet, kötülerin defi, hizmetçi ve görevlilerin terbiye ve adabı bölümleri buna örnek verilebilir.

Kâşifî, ahlak ve siyasetname literatüründe örnek davranış ve uygulamaları çokça nakledilen İskender ve Nûşirvân'a eserinde yoğun bir şekilde yer vermiştir. Dünya kültürüne mal olmuş bu iki hükümdarın yanı sıra özellikle Sultan Mahmud, Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sencer gibi Türk hükümdarlarının hikâyelerine de çok yer vermiştir. Ayrıca Harun Reşid gibi Abbasi halifelerine, zulmüyle şöhret bulan Haccac'a, Behmen, Behram, Cemşid, Feridun, Büzürgmihr, Hurşid, Hürmüz, Hüsrev ve Rüstem gibi Fars yönetici, bilge veya komutanlarına, Hâtem-i Tâî ve İbrahim Edhem gibi ahlak abidesi şahsiyetlere; Yakub-ı Leys, Ahmed Sâ mânî, Abdullah Tahir ve Harezmsah gibi Horasan ve Maverâünnehir coğrafyasında hükümdarlık yapmış ünlü padişahların hikâyelerine de sıkça yer vermiştir. Kâşifî sadece siyasi ve askerî şahsiyetlerin değil, filozof ve âlimlerin de görüş ve hikâyelerine yer vermiştir. Platon ve Aristoteles'in görüşlerine yer veren Kâşifî'nin Fârâbî, Ebu Bekir er-Râzî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi Müslüman filozofların ahlak eserlerini görmezden gelmesi de dikkatimizi çekmektedir. Bu hususlar yeni araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Sonuç

Sultan Hüseyin Baykara yönetimindeki 15. yüzyıl Herat'ının ileri gelen âlim ve ediplerinden biri olarak Kâşifî, kendisine verilen ahlak kitabı yazma görevini padişahın isteğine uygun bir şekilde yerine getirmiştir. Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi telif sebebi, onun eseri felsefi ve dinî metinlerdeki gibi yerleşik standarda bağlı olmanın ötesinde kırk başlık altında akıcı bir üslupla yazmasını da gerekçelendirmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de öğretim ve eğitimin merkeze alınması ile eserin tanım, ayet ve hadisler eşliğinde kısa açıklamalarla örülmesi, aralara serpiştirilmiş beyit ve hikâyelerle güçlendirilmesi arasında yöntemsel bir uyum görünmektedir.

Bu araştırmada *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin İslam ahlak düşüncesindeki bazı seçkin eserlerle karşılaştırılması yoluna gidilmiş, böylece eserin eksik ve üstün yönleri, farklı ve özgün boyutları gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Dinî ahlak, tasavvufi ahlak ve filozoflara ait erdem ahlak teorisi kapsamında yazılmış bazı ürünlerle yapılan mukayese sonunda bu eserin ahlakta öne çıkan

erdemleri didaktik bir üslupla ele aldığı ve geniş kitleler tarafından beğenilerek okunma teveccühüne mazhar olduğu anlaşılmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî, yazım tarzı kadar sistematik, kaynak ve muhteva yönlerinden de bazı ayrıcalıklara sahiptir. Eserde sadece Müslüman dünyanın örnek şahsiyetlerine başvurulmamış, İskender, Nûşirevân, Hâtem-i Tâî ve Aristoteles gibi İslam öncesi dönemde yaşamış siyasi, ahlaki ve ilmî şahsiyetlere de başvurulmuştur. Eserde İran coğrafyasında hüküm sürmüş çok sayıda hükümdar ve bilgenin hikâye ve görüşlerine müracaat edilmiş olması, yerel kültürü gözetme ve bu coğrafyaya ait değerleri ileriki dönemlere aktarma misyonu taşıması bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir. Yazarın hikemiyat türü eserler yanında edebî, dinî ve tarihî kaynaklara da bazen bizzat müellif ve kaynak ismi vererek başvurduğu görülmektedir.

Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi, erdem ahlakındaki ve dinî ahlak terminolojisindeki yaygın kavramların yanı sıra basiret, teyakkuz, feraset, sır saklama, cezalandırma, fırsatı ganimet bilme gibi siyasi amaçlara yönelik pragmatik hasletlere de yer vermiş olması, bu eseri ahlak kitabı ile siyasetname arasında bir yere oturtmaktadır. Eserde tıbb-ı ruhani ya da nefsanî hastalıkların tedavisi gibi bir başlık görülmesi de müellifin bazı yaygın kötü huy ve alışkanlıkların zararlarını ve giderilme yollarını "Kötülerin defî" adlı otuz dokuzuncu bölümde nispeten açıkladığını söylemek mümkündür. Kâşifî bu bölümde kötü insan sınıflarını uzaklaştırılması gerekenler ve engellenmesi gerekenler şeklinde iki grupta ele alıp değerlendirmekle erdem ahlakı kitaplarında karşılaşmadığımız dakik bir ayırım yapmıştır.

Bütün bunların *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi İslam ahlak literatürü içinde özel bir konuma yerleştirdiğini, eserin ahlak felsefesinden ziyade ahlak eğitimi açısından katkı sağladığını söyleyebiliriz. Eserin eskiden olduğu gibi günümüzde de çocukların, gençlerin ve hatta yetişkinlerin ahlak eğitiminde faydalı bir materyal olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Algar, Hamid ve Ali Alparslan. "Hüseyin Baykara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. 18: 530-532.
- Altınpay, Hüseyin. *Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2008.
- Avçın, Mehmet. "Bir Siyasetname Olarak *Ahlâk-ı Muhsinî*". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7, no. 2 (2012): 145-160.
- Birişik, Abdulhamit. "Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Mevâhib-i Aliyye'si*". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17, no. 1 (2004).

- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Ahlaki Aklı*. çev. Muhammet Çelik. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Cevahir, İdris. "Modern Ahlâk Çalışmalarındaki Ahlâk Tasniflerine Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler*. Edt. Ömer Türker – Kübra Bilgin. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- Demirkol, Murat. "Giriş". *Ahlâk-ı Muhsinî: Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme-Çeviri-Tıpkıbasım)* içinde, yazar: Hüseyin Vâiz-i Kâşifi. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Demirkol, Murat. "İslam Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler". *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* içinde, ed. M. Selim Saruhan, 121-170. Ankara: Grafik Yayınları, 2013.
- Demirkol, Murat. "Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk Felsefesine Katkısı". *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*. Sakarya: 2017.
- Demirkol, Murat. *Nasireddin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Devvânî, Celeleddin. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara, Fecr Yayınları, 2019.
- Dilek, Muhammet. "Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. No. 3467, vr.166a-277b)". Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.
- er-Râzî, Ebu Bekir. *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-rûhânî)*. çev. Hüseyin Karaman. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Fahri, Macid. *İslam Ahlâk Teorileri*. çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- Gazzâlî, Ebu Hamid. *İhyâu Ulûmiddin*, çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, ty. 3. cilt.
- Gazzâlî, Ebu Hamid. *İlahi Saadet Mîzânü'l-Amel*. İstanbul, Hisar Yayınları: 2014.
- İsfahânî, Rağıb. *Erdemli Yol*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- İbn Hazm. *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*. çev. Mustafa Çağrı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- İbn Miskeveyh. *Ahlâk Eğitimi (Tehzibü'l-Ahlâk)*. çev. A. Şener vd. Ankara: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- İmamoğlu, Ragıp. *İyilerin Ahlâkı (Ahlaku'l-Muhsinîn)*. Doğu Matbaası, 1965.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 16-17. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Kâşifi, Hüseyin Vaiz. *Ahlâk-ı Muhsinî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2829 nüshası.

- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. çev. Rüştü Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Kindî, Yakub b. İshak. "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri". *Kindî Felsefi Risaleler* içinde. çev. Mahmut Kaya. Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- Koyuncu, Fatih. *Enîsü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Levend, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Nizamülmülk. *Siyasetnâme*. çev. Nurettin Bayrutlugil. İstanbul, Dergâh Yayınları: 2017.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Özçelik, Kenan. "Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü'ş-Şüheda (İnceleme-Metin)". Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Şahinoğlu. M. Nazif. "Ahlâk-ı Muhsinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 17. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Tûsî, Nasiruddin. *Ahlâk-ı Nâsirî*. çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.